

LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESTAT LIBERAL EN EL REGNAT D' ISABEL II (1833-1868)

Prof. Leoncio Gazulla Gil

Durant el regnat d'Isabel II, que comença a la mort de Ferran VII (1833) i termina amb la Revolució Gloriosa de 1868, es produeix el procés de **construcció de l'estat liberal (Revolució Liberal) i la seua consolidació en la vessant moderada**.

En l'evolució política del regnat, caracteritzat pels continus canvis de govern, es poden distingir dos períodes:

1. **1833-1843: PERÍODE DE REGÈNCIES** (minoria d'edat d'Isabel. 1833-1840: Regència de Mª Cristina; 1841-1843: Regència del General Espartero). Durant aquest període, de predomini progressista, es produeix el procés de **construcció de l'estat liberal o Revolució Liberal**, en un context de guerra civil (1ª Guerra Carlina entre 1833 i 1839) i amb un moment d'acceleració de les reformes entre 1835 i 1837.
2. **1843-1868: MAJORIA D'EDAT D'ISABEL II**. En aquest període, de predomini moderat, es produeix la **CONSOLIDACIÓ DE L'ESTAT LIBERAL MODERAT** i la crisi del sistema en la dècada de 1860.

1. 1833-1843: LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESTAT LIBERAL o REVOLUCIÓ LIBERAL

A la mort de Ferran VII en 1833, els grups més favorables a l'absolutisme es van negar a reconèixer Isabel com a successora legítima de son pare i es van alçar contra el govern de Mª Cristina proclamant rei Carles Mª Isidre, germà de Ferran VII i hereu al tron abans de l'aprovació de la Pragmàtica Sanció.

S'inicià, així, una guerra civil que durà 6 anys i que suposà no sols l'enfrontament entre un i altre aspirant al tron, sinó entre dues opcions ideològiques: absolutisme i liberalisme.

El carlisme, tradicionalista i antiliberal, defensor de la monarquia absoluta, de la preeminència de l'església i de la conservació dels furs, englobava gran part de la noblesa rural, del clergat i del camperolat, format per xicotets propietaris empobrits de la meitat nord d'Espanya, especialment del País Basc, Navarra, Aragó, Catalunya i València, territoris amb una llarga tradició foral.

Enfront, Mª Cristina comptava amb el suport dels absolutistes fidels a Ferran, però molt prompte va pactar amb el liberalisme més moderat, en un intent de reagrupar al seu favor tant els absolutistes moderats com els liberals.

Fruit d'aquesta aproximació als liberals és l'**ESTATUT REIAL de 1834** que reconeix alguns drets i llibertats dels ciutadans, però no la sobirania nacional ni la separació de poders, raó per la qual els liberals més exaltats, partidaris de la Constitució de 1812, el consideraren insuficient.

Així, la divisió dels liberals, que ja s'havia iniciat en el Trienni Liberal, entre moderats i progressistes, es va accentuar i donà origen als dos grans partits polítics del

període, tot i que estaven lluny de ser partits de masses com els moderns; eren partits oligàrquics, de “notables”.

Els progressistes, recolzats per la mitjana i petita burgesia representaven el sector reformista del liberalisme. Defensaven la sobirania nacional, la preeminència del legislatiu (Corts) sobre l'executiu (Corona), els drets i les llibertats individuals i col·lectives, la fi de la influència de l'església i la democratització dels poders locals (ajuntaments, Milícia Nacional). Respecte al sufragi, tot i que acceptaven un sufragi censatari, eren partidaris d'ampliar el cos electoral (el sector progressista defensor del sufragi universal crearà el Partit Demòcrata en 1849).

Els moderats, recolzats per la Corona, la burgesia terratinent (que incloïa l'antiga noblesa) i l'alt clergat, defensaven una sobirania compartida entre les Corts i la Corona, la preeminència de l'executiu (amb amplis poders d'intervenció política) sobre el legislatiu, la limitació dels drets individuals i les llibertats col·lectives, front a les quals anteposen la defensa de l'ordre, un fort centralisme (subordinació dels ajuntaments al govern, dissolució de la Milícia Nacional), un sufragi censatari molt restringit, que reservava a les seues bases socials la participació en la vida política i exclouïa de la mateixa a les classes populars, i la preeminència de l'església catòlica.

Front a les limitacions de l'Estatut de 1834, els progressistes iniciaren una sèrie de revoltes urbanes en la seua contra, en les quals resulta decisòria la Milícia Nacional. Davant d'aquesta situació i de la necessitat d'ampliar el suport a la causa isabelina per a la lluita contra els carlins, Mª Cristina va accedir a les demandes de reformes més profundes i crida als progressistes, amb Mendizàbal al front, al poder. Així, **la guerra carlina va accelerar de manera irreversible el procés de Revolució Liberal.**

Entre **1835-1837** els progressistes inicien una sèrie de reformes profundes o **Revolució Liberal** amb els següents objectius:

1. **CONSTRUCCIÓ D'UN ESTAT LIBERAL** amb la **Constitució de 1837**, revisió de la Constitució de 1812, amb caràcter **progressista** (sobirania nacional i estat aconfessional) però **amb alguns trets moderats**:
  - Augment del poder de la Corona (nomena el govern sense control de les Corts i pot dissoldre les Corts)
  - Creació d'una segona cambra legislativa, el **SENAT**, una cinquena part de la qual és nomenada per la Corona.
  - Sufragi censatari molt restringit.
2. **INSTAURACIÓ D'UN MARC LEGAL SOCIOECONÒMIC CAPITALISTA**, mitjançant una sèrie de decrets que eliminen els obstacles jurídics de l'Antic Règim que impedièn la llibertat econòmica i amb tres objectius fonamentals:
  - 2.1. **LA REFORMA AGRÀRIA LIBERAL**:
    - **Supressió del Règim Senyorial** amb l'objectiu de separar jurisdicció i propietat. Els antics senyors perden la jurisdicció, però consoliden la propietat sobre els senyories, condemnant els camperols a la condició d'arrendataris o jornalers.
    - **Desvinculació** o liberalització de la propietat (llibertat de venda, repartició...).

- **Desamortització** de Mendizábal o de 1836: expropiació de les terres de l'església i posterior venda en subhasta, amb tres objectius:
  - Recaptar diners per a l'estat, especialment necessaris en un context de guerra contra els carlins.
  - Debilitar econòmicament a l'església, enemiga ideològica del liberalisme, i crear una ampla base social partidària del triomf del mateix (els compradors de les terres són els més interessats en la derrota carlina, ja que un triomf dels carlins suposaria la restauració de l'absolutisme i l'anul·lació de la desamortització, amb la qual cosa perdrien les terres i els diners)
  - Perfeccionar l'estructura de la propietat agrària, repartint-la millor. Aquest objectiu no s'aconsegueix ja que la desamortització no alterà l'estructura de la propietat. On la propietat estava concentrada en poques mans, encara es va concentrar més (al vendre's en subhasta, els compradors eren els que ja en tenien; qui no tenia res, res va poder comprar). Això succeí especialment en la meitat sud peninsular, amb predomini de la gran propietat (latifundis) cultivada amb mà d'obra jornalera.

2.2. LA LIBERALITZACIÓ DE L'ECONOMIA:

- Supressió dels privilegis de la Mesta
- Decrets de llibertat d'indústria (supressió dels privilegis dels gremis)
- Decrets de llibertat de comerç

2.3. LA CREACIÓ D'UN MERCAT NACIONAL ARTICULAT:

- Supressió de les duanes interiors

Aquest objectiu es completarà amb altres mesures posteriors com l'adopció del Sistema Mètric Decimal en 1849, per a unificar les peses i mesures; la Llei del Ferrocarril de 1855 que impulsa la construcció de línies ferroviàries per companyies privades; o els intents de unificació monetària, que culminaran en 1868 amb la creació d'una moneda única: la Pesseta.

En **1838**, el triomf electoral dels moderats, el suport decidit de Mª Cristina als mateixos, i les mesures del seu posterior govern (subordinació dels ajuntaments al poder central, dissolució de la Milícia Nacional), provocaren un gran descontentament dels progressistes que culmina amb el pronunciament militar del General Espartero (**1840**) i la seua proclamació com a regent i cap del govern.

El seu govern autoritari i l'enfrontament amb la burgesia i els treballadors tèxtils catalans (per l'aprovació d'un aranzel que beneficiava la importació de cotó anglés), que acabà amb el bombardeig de Barcelona, afavoriren un pronunciament contra Espartero encapçalat pels generals moderats Narvèz i O'Donnell (**1843**), rere el qual s'avançà la majoria d'edat d'Isabel II (que té 13 anys) per tal d'evitar una nova regència.

2. 1843-1868: CONSOLIDACIÓ DE L'ESTAT LIBERAL EN LA VESSANT MODERADA

El caràcter moderat de l'estat liberal es reflecteix en la **Constitució de 1845**:

- **Sobirania compartida** entre la Corona i les Corts
- **Preeminència de l'executiu** (Corona) **sobre el legislatiu** (Corts): nomenament lliure de ministres i exercici del govern sense el control del parlament, nomenament reial del Senat

- **Centralisme:** subordinació dels poders locals al govern central
- **Confessionalitat de l'estat**
- **Restricció de les llibertats**, sobretot les col·lectives (associació, reunió...)
- **Sufragi censatari molt restringit**

A més l'estat liberal es basa en:

- un fort centralisme i uniformitat de l'Estat, impulsats per mesures com l'adopció del **Sistema Mètric Decimal** en 1849 per a unificar la diversitat de peses i mesures, la **reforma de l'administració** sobre la base de la divisió provincial de 1833 (encara vigent), la unificació legal (**Codi penal** de 1951), la **reforma fiscal** que centralitza els impostos en l'Estat mitjançant un sistema impositiu igual i proporcional i la creació d'un sistema d'instrucció pública per nivells.
- la defensa de l'ordre i la propietat privada (creació de la **Guàrdia Civil** en 1844)
- una política de reconciliació amb l'església que es plasma en el **Concordat de 1851** pel qual es suspén la desamortització i s'acorda el finançament de l'església i el clergat per l'estat.

El govern dels moderats durant el període de majoria d'edat d'Isabel sols es veu interromput durant el **Bienni Progressista (1854-1856)** durant el qual es reprenen les reformes progressistes com la descentralització dels ajuntaments o la desamortització (Desamortització de 1855 o de Madoz), s'aprova la Llei de Ferrocarrils (1855), que oferia incentius i avantatges fiscals a les empreses privades que hi intervingueren en la construcció ferroviària, i s'elabora una nova constitució de caràcter progressista (Constitució de 1856) que no arriba a aprovar-se.

Les mesures progressistes, tanmateix, no foren suficients per a millorar les condicions de vida de les classes populars, molt afectades per la situació de crisi econòmica que generà un clima de greu conflictivitat social. La situació provocà la crisi del govern. Espartero va dimitir i la reina confià el govern a O'Donell.

Des de 1856 i fins a 1868 els moderats retornen al poder, primer baix l'etiqueta de la Unió Liberal (fins a 1863) de O'Donell i després, novament, del Partit Moderat de Narvèez.

Però, els governs moderats foren incapaços de superar els problemes que havien aparegut en el període i que confluiran en la crisi del sistema en la dècada dels 60, provocant la seua caiguda en 1868.

3. EL FUNCIONAMENT DEL SISTEMA LIBERAL MODERAT I ELS SEUS PROBLEMES I CONTRADICCIONS

3.1. EL PROBLEMA POLÍTIC determinat per:

- **Un sistema parlamentari dèbil** al qual la vida política no es desenvolupa en les Corts, quasi sense atribucions, sinó en la Cort, al voltant de la Reina, que ostenta un gran poder front a un parlament quasi sense atribucions, mitjançant "camarilles" d'intriga que busquen el favor reial, i que es caracteritza per l'**anul·lació de l'oposició** (els progressistes mai arriben al poder per via

electoral) gràcies al **sufragi censatari molt restringit** (que sols reconeix el dret de vot a les classes més poderoses econòmicament, que recolzen als moderats, i allunya de la participació política a la major part de la població). Així, la formació de govern no és conseqüència de les decisions d'aquest escàs cos electoral sinó de la decisió personal de la reina, i l'alternança entre progressistes i moderats no es produeix pels resultats electorals, sinó per la **intervenció de l'exèrcit en la vida política** mitjançant els pronunciaments.

- **La Constitució s'entén com la plasmació del programa polític del partit en el govern**, cosa que suposa el continu canvi constitucional : **1837** (Progressista), **1845** (Moderada), **1856** (Non nata. Progressista).
- **El dèficit públic**, que havia estat el principal problema de la monarquia absoluta, **augmentà**, en primer lloc per l'incrementa dels gastos originats per l'assumpció per l'Estat de noves competències (guàrdia civil, sosteniment del clergat, educació), però també per l'enorme frau fiscal que feia ineficient i socialment injusta la reforma fiscal basada en la proporcionalitat de l'impost.
- El centralisme, la uniformització de l'Estat i l'extensió del sistema d'instrucció pública en castellà afavoriren l'aparició de moviments de reivindicació cultural en els territoris amb llengües i cultures pròpies, com la Renaixença catalana o el Rexurdimento gallec, que són el germen del nacionalisme polític que es consolidarà a l'últim terç del segle, especialment en Catalunya i el País Basc.

3.2. **EL PROBLEMA ECONÒMIC** determinat per l'**endarreriment d'Espanya en el procés d'industrialització** respecte a altres països europeus com Gran Bretanya, França o Alemanya.

Tot i que l'economia espanyola va créixer a partir de 1843, afavorida pel llarg període de pau (front a la conjuntura bèl·lica anterior: Trafalgar (1805), Guerra de la Independència (1808-1813), independència de les colònies americanes (1814-1824), primera Guerra Carlina (1833-1839)) i estimulada per l'augment de la població, la construcció del ferrocarril i la inversió estrangera, Espanya ocupa en la segona meitat del segle XIX una posició secundària, econòmicament depenent i incapaç de competir en el mercat internacional en un context d'extraordinari creixement econòmic en Europa impulsat per la Revolució Industrial:

Aquest endarreriment s'explica per diversos factors:

- l'escassa demanda exercida per una població empobrida, majoritàriament agrària, que no millorà les seues condicions de vida amb la reforma agrària liberal, que consolidà un sistema de la propietat agrària caracteritzat per la desigualtat i la concentració en poques mans, especialment en la meitat sud d'Espanya, i un sistema d'explotació d'agricultura extensiva amb abundant ma d'obra jornalera. Així, encara que la producció total augmentà en posar-se en cultiu noves terres desamortitzades, no ho va fer la productivitat i no hi va haver un augment en la renda de la població camperola.
- l'escassetat i dificultat d'extracció de matèries primeres minerals i fonts d'energia (carbó) que feia més barat la importació de productes estrangers,

- l'elevat cost dels transports (donada la posició perifèrica d'Espanya en Europa) que encaria els productes espanyols, poc competitius en el mercat exterior,
- la política lliurecanvista (absència de proteccionisme) que afavoria la penetració de productes estrangers més barats,
- els avantatges donats a les companyies constructores del ferrocarril per a la importació de ferro i maquinària que, al contrari que en altres països europeus, no van fer augmentar la demanda de productes siderometal·lúrgics i mecànics nacionals,
- la mentalitat rendista dels capitalistes espanyols, que sobre els riscos empresarials prefereixen la inversió en deute públic (cosa que suposarà que gran part del capital siga absorbit per l'estat), en terres desamortitzades o en accions de les empreses constructores del ferrocarril.

Així, en un país majoritàriament agrari, la indústria sols es consolidà a Catalunya (tèxtil, en continu procés de modernització i mecanització), el País Basc (siderometal·lúrgica) i altres focus aïllats: Alcoi, Béjar, Màlaga.

3.3. EL PROBLEMA SOCIAL determinat per les **grans diferències socials** i en el repartiment de la propietat agrària, sobretot en la meitat sud d'Espanya, i per les **difícils condicions de vida de la major part de la població**, molt especialment dels jornalers. Aquesta situació es l'origen d'una gran conflictivitat social, especialment durant i posteriorment al bienni progressista.

La revolució liberal abolí els privilegis socials i desmantellà la societat estamental, però no alterà la composició de la piràmide social, caracteritzada per l'escassetat numèrica de la burgesia i de les classes mitjanes, beneficiàries de la revolució, fet que determinarà el recurs a l'exèrcit per a consolidar el seu projecte polític.

Així, la major part de la població són treballadors amb molt baix nivell de vida, i més del 60% dependents de l'agricultura.

Els jornalers de fàbriques, miners i treballadors del ferrocarril formen un incipient proletariat urbà amb unes condicions de vida tremendament dures: jornades de 14 o 16 hores, salaris insuficients, treball femení i infantil per un sou encara més miserable, absència de protecció social front a d'infermetat, l'atur o la jubilació...

Pel que fa als camperols, al nord predominen els xicotets propietaris, empobrits per un sistema de propietat minifundista, que formen la base social del carlisme; mentre que al centre i sud, l'estructura latifundista de la propietat, caracteritzada per la concentració en poques mans i que la desamortització havia contribuït a consolidar, determinava l'existència d'un ingent nombre de jornalers sense terres que responen a les seues difícilíssimes condicions de vida amb una creixent subversió contra el sistema (ocupació de finques, crema de registres de la propietat...) en la qual va prenent força la insurrecció com a forma de protesta i front a la qual el govern reacciona emprant la Guàrdia Civil, veient en aquesta conflictivitat només que un problema d'ordre públic i no la seua greu dimensió social.

Aquesta massa jornalera, que secunda en un primer moment les crides revolucionàries de demòcrates i republicans, trobarà finalment el seu ideal en l'anarquisme que penetra amb força en Espanya a partir de 1868.

4. LA CRISI DEL SISTEMA. LA REVOLUCIÓ DE 1868

L'agreujament d'aquests problemes en una greu crisi global en la dècada dels 60 provocarà la caiguda del moderantisme i d'Isabel II en 1868:

4.1. LA CRISI ECONÒMICA afectà tots els sectors productius:

- **La crisi financera** enfonsà les companyies ferroviàries ja que, una vegada terminada la construcció intensiva que generava grans beneficis, l'explotació de les línies era poc rendible. La caiguda de les accions ferroviàries en la Borsa arrossegà altres sectors financers com la banca.
- **La crisi tèxtil**, que afectà sobretot a Catalunya, s'origina per la pujada dels preus del cotó a conseqüència de la Guerra de Secessió als Estats Units. Moltes xicotetes empreses hagueren de tancar, augmentà l'atur i les condicions de vida dels treballadors van empitjorar.
- **La crisi agrària** fou conseqüència de successives males collites (1866-1868) que provocaren un augment del preu del blat i **crisis de subsistència**.

4.2. LA CRISI SOCIAL, i l'augment de la conflictivitat, fou afavorida per la crisi econòmica i pel descontentament amb el govern per la seua incapacitat per a superar-la.

4.3. LA CRISI POLÍTICA, molt influïda per les anteriors, consistí en l'esgotament del sistema moderat i el seu creixent aïllament polític i social. En aquest context, progressistes i demòcrates signaren el **Pacte d'Ostende** en 1866 amb l'objectiu d'iniciar l'acció revolucionària per acabar amb el sistema moderat i amb el propi regnat d'Isabel. En 1867 s'hi afegiren al pacte els unionistes.

En setembre de 1868 s'inicià la **REVOLUCIÓ "GLORIOSA"** amb un pronunciament militar dels generals Topete, Prim i Serrano al qual s'afegiren insurreccions populars per tota Espanya. La derrota de les escasses tropes fidels al govern suposà la dimissió d'aquest i l'exili d'Isabel II, iniciant-se el **SEXENNI DEMOCRÀTIC (1868-1874)**, un període de democratització de l'Estat caracteritzat per una gran inestabilitat política (un govern provisional, una monarquia democràtica, un intent de república federal, una república autoritària), aguditzada per la difícil conjuntura econòmica (crisi econòmica) i bèl·lica (guerra contra Cuba, 3ª Guerra Carlina, sublevació cantonal), que finalitzarà a finals de 1874 amb el pronunciament de Martínez Campos i la Restauració de la monarquia borbònica en Alfons XII, fill d'Isabel II.